

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIX-ik évf.

Mártius, Április. 1884.

2-ik füzet.

CZÉLIRÁNYOS DARWINISMUS ÉS AZ EGYHÁZAK.

A mi a vallásra és az ezzel összekötött világnézletre nélkülözhetetlen feltétel, korábban tett két közleményünkben törekedtünk megbizonyítani. Minden fennálló vallás az Isten eszméjén nyugszik. Ez az az alap, melyen egész hitrendszerük felépül, a fő eszme, mely körül a többi vallási eszmék és nézetek, mint fénypont körül csoportosulnak. A mult prófétáinak látásaiból átszállított vallási fogalmak csakis a czélirányosan működő Isten eszméjével állhatnak fenn. S hogy egy czélirányosan ható világelvnek a felvétele nemcsak az emberi lélek aspiratioinak kívánalma, vagy éppen a létező vallások jogosultságának igazolására szükséges, hanem az a fejlődés-tannal is úgy az egyesek élettüneményeit, mint a nagy egész jelenségeit tekintve összefér, sőt a nélkül a fejlődés-elmélet sem lehet el a dolgok elsődleges okait illetőleg, azt úgy hisszük az előbbi cikkekben eléggé feltüntettük. Az Isten eszméjét a fejlődés-elmélet nem zárja ki, az igenis helyet találhat benne, a minthogy e tannak legkiválóbb képviselői, egy néhány kivételével, csakugyan mind a czélirányos világnézletnek is a hivei. Így tehát a vallás ezen a ponton, eme legújabb és legmélyebb szellemü tudományos fölfogással is összeegyeztethető és nem szükség annak fentartását csupán a hasznosság szempontjából védeni.¹⁾ De másként áll már a dolog az Isteneszme kimagyarázásával és érzékitésével, a hitcikkelyekkel és az egyházzal.

¹⁾ Ezt teszi Dr. Jäger G. „Die Darwinische Theorie und ihre Stellung zu Moral und Religion“ című művében. A vallást és a vallásokat nem benső minőségükre, hanem a történelemben mutatkozó eredményeikre alapítja s a vallás becsét a szerint mérlegeli, a menynyi praktikus haszna van az emberre nézve a létért való küzdelemben s a keresztény vallást ily szempontból fogadja védelmébe. Ez állásponttal megilletően bánt el folyóiratunkban (XVI. köt. 343—352 l.) Dr. Brassai az ő szokott szellemes modorában, ki ugyan jól gondolta, hogy ily védelemből mi nem kérünk. Nincs szükségünk az oly jóakaratu szövetségesekre, a kik míg a keresztény vallást védik, másfelől azt állítják, „hogy a tudománynak az Isten eszméjét idővel mindinkább háttérbe kell szorítania.“ Irgalmas védelemre nem szorultunk sem mi, sem a vallás.

E megjegyzést annyival inkább helyén valónak találtuk megtenni, mert amaz álláspont a vallással szemben rokonos azzal, melyet sok mivelt embernél is tapasztalhatni, a mikor azt mondják, hogy „a vallás a nép számára való csupán,“ „a vallást fenn kell tartani a népert“ — tehát nem azért, mert igaz, hanem mert hasznos, nem azért, mert az egyénre nézve éltető szellemi hatalom, hanem mert társadalmi rendőri eszköz. Inkább ellenségek, mint ily barátok!

Sokan ugyan a kiegészítetű kísérletet anynyira viszik, hogy azt állítják, hogy a darwinismus a keresztény egyházak hitrendszerével egy lényeges ponton sincs ellenmondásban. Sőt nem régen egy német író terjedelmes munkában kísértette meg kimutatni, hogy a helyesen fölfogott fejlődés-tan nemcsak a hat napi teremtéssel, nemcsak a paradicsomról, bünesetről s az ember őstörténetéről való bibliai tanításokkal, hanem a testi föltámadás tanával, a bibliai csodákkal és még azzal a hittel is megfér, hogy az emberek nem halnának meg, ha ártatlanok maradnának ²⁾. Mi azonban, kik a vallásnak és tudományának valódi, benső összhangzatba hozatalát óhajtjuk, azért küzdünk, kik úgy vagyunk meggyőződve, hogy az emberi léleknek az intuitio által nyújtott szellemi igazságok s a tapasztalatok hoszszu sorából vont ismeretek egymással nem ellenkezhettek, különbséget téve a vallás igazságai s az ezekből levont következtetések között, ily kísérletre nemcsak hogy nem vállalkozunk, sőt határozottan állítjuk, hogy az egyházak hitvallásai több ponton ellenkezésben állanak a fejlődés tanával. Nem bocsátkozhatunk mindezeknek a részletes kimutatásába, de megkísértjük a fejlődés-elmélet főbb eszméivel összehasonlításban a hitcikkelyeket és egyházakat általában vizsgálni.

A fejlődéselmélet legfőbb eszméjét, magát a fejlődést véve első sorban, úgy találjuk, hogy az egyenes ellentétben van az egyháznaknál tapasztalni szokott helytállással. És mily végetlenül sokat jelentő ellentét ez! Jézus nem prédikált dogmákat, hanem a lélek életét; az ő egyháza, az ugynevezett Istenországa, erkölcsi közösség volt, de szabványok nélkül. Ő sohasem kérdezte tanítványait, hogy mind ugyanazon vallási elveket vallják-e. Ő mint valódi nagy szellem mindig egész lényéből gondolkozott és cselekedett s lelkében az egyén az egyén mellett teljesen megfér. Maga is szakitván a mult hagyományaiival, az övéinek lelkére nem rakott bilincseket, ő az egyénnek szabad gondolkozást engedett.

De nem úgy az egyház, mely utánna jött. Az egyház a mester gondolatait magyarázva és rendszerezve, hitcikkelyeket állított fel s a dogmákra az állandóság és csalhatatlanság jellegét nyomta. Távol van tőlünk, hogy ama nagyfontosságú történelmi tényeket, melyekkel a hitcikkelyek megalakultak, hogy főképen az egyházat a maga statutumaival, úgy ítéljük meg, mintha csalárdság és észbeli korlátozottságból származtak volna. Ezt csak felületes gondolkodás teheti. Sőt azok inkább az ember ama törekvésének a nyilvánulásai, melylyel a

²⁾ Die darwinischen Theorien und ihre Stellung zur Philosophie, Religion und Moral. Von Rudolf Schmid. 275—364 l.

végetlent felfogni és a mit jónak ismert, megerősíteni akarja, ama pszichologiai törvénynek az eredményei, a mely szerint az ember folyvást törekszik állandósítani azt, a mi foly, a mi hullámzik és csak azt hiszi a magáénak, a mit felfoghat. De bármiként is magyarázzuk eme szilárdító, állandósító irányt, tény az, hogy az a Jézusnak eredeti gondolataitól való eltérést jelöl. S jóni kellett a reformationak, mely a hozzá való visszatérés.

S hogyha a reformatorok a fejlődés, a mozgás, a haladás elvét nem is ismerték oly világosan, mint mi ismerhetjük, tényleg mégis annak voltak a képviselői. Már tiltakozásuk az egyház megkövesült intézményei s mereven hittételei ellen ez elvnek az elismerése. A fejlődés, az idővel s annak felvilágosult nézeteivel való haladás eszméje a protestantismusnak mindig a legfőbb alapelve volt és az marad. Hogyha a protestantismus egy helyt áll, s mint a katolikus egyház a mult dogmáihoz ragaszkodik, az alapot veti ki lábai alól, létjogát adja fel, mert ellentmond már a neve mindennek, a mi kényszerből, s nem saját, szabad meggyőződésből jön. S így a fejlődés eszméje s az előrehaladó, szabadelvű protestantismus egymást támogatják, erősítik, míg a katholicismus és az orthodox irány ennek már elvben ellentmondanak.

S valóban nem mondhatni egyébnek csalódásnál, ha a kereszténység némely védelmezői azt hiszik, hogy a midőn az Istenben való hitnek a helyesen fölfogott fejlődés-tannal való egyezését kimutatták, már azzal az egyházaknak eddigi alakjukban való fentarthatása is ki van mutatva. A fejlődéstannal csakis a szabad, az előrehaladás elvét feltétlenül elismerő egyházak állhatnak összhangban, csakis azok, melyek a vallást történelmileg tekintik és a hitcikkelyeket történelmileg fogva fel módosításukat az újabb világosság behatása alatt készséggel megengedik. De nem a katholicismus és más orthodox egyházak, melyek a multban megállított hitcikkelyektől egy hajszálnyira sem akarván eltérni, az előrehaladás minden lehetőségét kizárják. És az ily egyházak részéről igenis megfontolandó a helyzet, melyet az újabb tudományos elmélet teremtett, figyelembe veendő a vesztélyek, melyek épen „szilárd“ álláspontjuk miatt, ha most nem, később fenyegethetik. A fejlődés-tan, mely ma még sok tekintetben csak elmélet, idővel ténynyé lehet, s hatalmas folyamával elseperhet akkor mindent, a mi neki ellenáll, el az egyházat is, a melynek valása nem az élők lelkében, hanem a mult holt hitcikkelyeiben van³⁾

³⁾ V. ö. Dr. Weygoldt, Drawinismus, Religion, Sittlichkeit. 127—129 I.

A második eszme, melyet a fejlődés-elmélet hoz magával, a változhatatlan törvényszerűség eszméje. Ez egyenes megsemmisítése a csodákban való hitnek. A célirányosan munkáló világeszme közvetlen és teljes bizonyossággal fejt ki magát, s a természetben mindenütt mint szoros törvényszerűség jelentkezik. A világ rendjének áttörései, a célok hirtelen megváltoztatása, vagy pedig más eredményeknek, mint a milyenek eredetileg szándékoltattak, a létrehozatala, mindez ellenkezik az ő hatásának örök törvényszerű folyamával. A fejlődés csakis szükségképi következtetését ismeri el egyiknek a másikból, s legyenek a közök bár alig észrevehetően kicsinyek, vagy pedig rendkívül nagyok, mint a heterogen nemzetsénel és az idomtalan változatoknál, az a csudát mégis minden esetben kizárja, mint benyulást a természet okozati kapcsolatába. ⁴⁾ A fejlődéssel Aquinoi Tamás „suspensionis et restitutionis miraculáját” sohasem lehet összeegyeztetni, valamint a legtöbb bibliai csudát sem, a meddig csak azokat valóban megtörtént dolgoknak, s nem a mythos gyönyörű darabjainak vesszük.

A fejlődés és törvényszerűség mellett nem kevésbé előtérbe hozta az evolúciót az immanencia eszméjét is. Ez a régi transcendentia megszüntetése. Ezzel leesik a válaszfal Isten és a világ között, a melynek lerontásán különben a bölceleti gondolkodás is már régóta fáradozik. S megsemmisül a dogmatikai értelemben vett inspiratio lehetősége és szükségessége, s azzal együtt az egész kijelentéshit, a mely szerint Isten természetfeletti módon beszélt a világnak, s között ezen a módon az emberekkel oly gondolatokat, melyekre maguk által, Istennek rendkívüli közreműködése nélkül sohase jöhettek volna. Most már a kijelentés értelme megváltozott, most már az a kijelentés, a mit az ember saját lelke mélységéből merít, vagyis a mit az Isten a nagy szellemek által közöl az emberiséggel. És a kijelentéshitnek elestével megszűnik az ugynevezett természeti és kijelentett vallások közti különbség is s ez utóbbiak dogmái elvesztik csalhatatlan jellegüket, melyet kivétel nélkül igényelnek. S nekik is, mint minden egyébnek e világon, meg kell jelenni az ész ítélőszéke előtt, a melytől eddig annyira irtóztak.

De megszűnik a dogmái csalhatatlansággal a vallási szükkeblőség is, a felekezeti, kizáró szellem, mely az egyházak közt anynyi gyűlölséget és üldözést okozott, s kiválólag éppen azok között az egyházak között, melyeknek kijelentett vallásuk volt. Oly durva és vérlázító tettek, melyeket a judaismus, a kereszténység és az islam az

⁴⁾ L. Dr. Weygoldt Darwinismus etc. 129. l. s. h. ö. Lange, Geschichte des Materialismus 273. 274 l.

ő Istenük nevében elkövettek, nem fordulnak elé a klasszikus ó-korban. Ez csakis abból a hiúságból származhatott, hogy mindenik magát az igazság egyedüli birtokosának hitte és így feljogosítottak arra, hogy másokat kényszeríthessen is az igazságra, ha egyébként nem lehet. Kanaani vérfürdő csak ott készülhetett, a hol egy fanatikus pap-ság egy kegyetlen nemzeti isten akaratjával tüzelt. Az Islam követőinek országokat kellett eltaposni csak azért, mert azt hitték, hogy az égben ígért gyönyörökért terjeszteni kell az islamot. Csak ott vérezhettek el ezren meg ezren, csak ott lehettek inquisitiók, iszonyu vallásháborúk, hol az ember semmi, s a dogmákban való vakhit minden. S midőn a darwinismus mindezt kizárja, a valódi türelmességet, a humanitást segíti elé.

Nem kevésbé fontos eszméje a fejléstannak, hogy az egyednek az egészszel szemben csupán átmeneti jelentősége van. Ez azt a régi önös nézetet semmisíti meg, hogy a világ az ember körül forog, hogy minden ő érte van, maga az Isten is ő érette cselekszik. Ismeretes, hogy a régibb egyházak hitrendszerében mennyire uralkodó ez a gondolat. S a mennyire hizeleghetett az embernek, hogy az öszszes fejlődésnek ő az egyedüli célja, éppen annyira rosszul eshetik azt tudni, hogy a lét minden fejlődésének kiindulása és célja csupán Isten lehet. „Az ember csak kezdet, csak alap valami tökéletesebbhez; az igazságnak, bölcseségnek, észnek csakis első elemeivel rendelkezik; csakis még hajnal hasadtán van, mintegy az eocen korszakában annak, mit igazságosságnak neveznek. Magában a vénkorban és a halálban is még mind csak embryo.“ (Edgar Quinet.)

S a midőn az egészszel szemben való állásunknak ez ismerete ⁵⁾ alászállít eddigi magas álláspontunkról, valódi szerénységre és alázatosságra vezet. És alább szállítja az a jutalom-vágyat is, a melyet az egyházak hiveikben eddig oly nagy mértékben ápoltak, s azt kívánja, hogy a jót tegyünk azért, mert jó és mert azt tenni emberhez méltó; s Istent szeressük nem azért, mert a szerint, a mint cselekedtünk, dicső jutalmat vagy érzékeny büntetést készít számunkra, hanem mert őt lénye szerint szükségképpen kell szeretnünk és tisztelnünk. És az Istennek való emez önzetlen odaadás mellett annál jobban fog aztán tenyészni az igaz, önzetlen emberszeretet is.

A fennebbieken, úgy hiszszük, eléggé szem elé van tartva, hogy a fejléstannak az Isten eszméjével való egyezése nem foglalja magá-

⁵⁾ Lásd bővebben Czélirányos darw. és Isten eszméje. Ker. Magv. XVIII. 275. 276. l.

ban egyszersmind az egyházak hittcikkelyeivel való öszszeférhetőséget is. Sőt hogyha e tan általános érvényre emelkedik, igen is mélyen be fog nyulni az egyházak dogmaszerkezetébe. Az Isten eszméjét azonban és a vallást, mint olyant, bármennyyre haladjon is az az újabb tapasztalatok megerősítései által, mire kétségtelenül még szüksége van, meggyőződésünk szerint, soha sem fogja az emberiség tudatában és érzelmében megsemmisíteni, sem pedig a vallásnak egyházi formákban érzékitését, vagyis kifejezését lehetetlenné tenni. Az csakis a fennálló egyházak alapos reformációját fogja előkészíteni, a melyeknek hogy ily reformatiora legnagyobb részint szükségük van, azt minden elfogulatlan gondolkozónak el kell ismernie. Már is tényleg sok egyházban érezhetők ama friss szellők, melyek egy mélyre ható, eredményeiben beláthatlan átalakulás hajnala fuvallatai. És érezhetők különösen a protestáns országokban, melyek a tudományos elméletek és igazságok befogadására mindig a legnagyobb hajlandóságot tanusították s hitnézeteiknek azok által való módosításától sohasem irtóztak. A katholicismus a régi sorompók közül aligha fog kimozdulni, vagy ha mozdul is, de nagyon lassan. A katholicus egyháznál a bölceleti elméletek mindig inkább csak elméletek maradnak, melyek mellett a régi hitalkotmány, ha mindjárt szinlegesen is, de tovább fenmaradhat; míg a protestansokat őszinteség vagy erkölcsi komolyság arra ösztönzi, hogy a mit igaznak lenni megismeretek, azt az életbe is átvigyék.

A mi saját egyházunkat, mondhatjuk a szó teljes értelmében protestans egyházat illeti, abban a meggyőződésben vagyunk, hogy a meddig a fejléstan az Isten eszméjét, az emberi lélek emez örök intuitioját nem érinti, s ez, a mint vizsgálódásunkból kitünt, nem is az eset, a hit más kérdéseiben, s magának az Isten-eszmének is a fölfogásában, a fejlés-elmélet által nyújtott világosságnak befolyást engedni, kizáró törekvésre nem találand. Nézeteltérések igenis fordulhatnak elé, de az egyház, mely ajtóit a kívülről jövő világosságnak mindig nyitva tartotta, a tudomány ez újabb fénye elől sem fogja azokat elzárni. S valóban, ha valamely egyházban, az unitáriusban, kétségtelenül máris félreismerhetetlen jeleit észlelhetni ama szellemi törekvésnek, mely a fejléstan alapgondolatai és a vallási eszmék között valódi öszszhangot kíván létesíteni. Istennek természetfeletti működése, a csodákban való hit helyett mindinkább az örök, változhatatlan törvények szerint működés, a törvényszerűség eszméje kezd a vallási tudatban előtérbe lépni. És a világban való benlét (immanentia) gondolata mind mélyebb meggyőződéssé válik

a lelkekben; s az isteni lény és az ember közötti titokzatos viszony kimagyarázásában mind észszerűbb eszméket nyilvánít az előrehaladó gondolkozás. És az egyház, mely maga is abból a törekvésből született, hogy a multból átszállított vallási eszmék és a fölvilágosult ész között egyesség hozassék létre, e törekvéseket megakadályozni bizonyára nem fogja. S a mint már a multban az ész z gondolkozásának helyet adva, tisztább bölcselmi felfogással az Isteneszmé egységére emelkedett fel, akként foghat a tudás emez új világával is gazdagított szellemi látkörrel az igazsághoz mind közelebb jövő, mind tisztább vallási fogalmakat alkotni, és így vallás ügyének a nézetünk szerint egyedül helyes uton, az előrehaladás útján szellemi erőivel és intézményeivel továbbra is szolgálni.

PÉTERFI DÉNES.

AZ ANGOL UNITÁRIUS TEMPLOMOK, ISTENI TISZTELET, ÜNNEPEK ÉS SZER-TARTÁSOK ISMERTETÉSE.

Az angol nemzet építészeti ügyességéről, a híres csatornák, vizárkok, alagutak, távirdák, vasutak és hidakon kívül, bizonyoságot tesznek a magán, nyilvános épületek és templomok is. És mindezek azt mutatják, hogy az építészet sajátlagos, a fejlődés magas fokára jutott, és a lehető legjobb ízléssel van párosulva. Nyilvános épületeik közül némelyik, mint pl. a parlament épület, a bámulásig nagyszerű. Magán épületeik a nagyvárosokban, a sok füst és köd miatt, külsőleg szépeknek nem mondhatók ugyan, de belsejüket tekintve, azok kényelmét, azt hiszem, egy nemzetnél sem lehet feltalálni.

A normanok voltak az elsők, a kik az építészet tekintetében nagy változást és jobb ízlést vittek be Angliába. Az angol szászok kunyhókban éltek; nem tudtak lakhelyül szép és kényelmes épületeket építeni s védelmül hatalmas erődöket emelni. De nem sokára, a mint a normannok közéjük letelepedtek, minden megváltozott. A normannok a szász népet megtanították oly kőépületek építésére, a milyenekhez ők Normandiában voltak szokva. A nagyszerű templomok, székesegyházak, mint a Westminster Abbey, Szt. Pál temploma s több mások, a melyek Anglia büszkeségei és csodálás tárgyai, a normann befolyás nélkül aligha létre jöttek volna. A szebbnél szebb goth-stylü kisebb templomok, szintén a normann befolyásról tanuskodnak.

Az unitáriusok Angliában is a kisebb és ifjabb felekezetek közé tartozván, nem dicsekedhetnek oly régi és monumentalis templomokkal, mint az anglikanok; de szép, művészies kivitelü és költséges templomaik nekik is vannak. Jellemző sajátosságuk ezeknek többnyire az, hogy elrejtett, szűk helyekre vannak építve, mert Angliában is az unitarismus kezdetben üldözés tárgya volt s a lelkiismeret szabadsága, s vele együtt az unitárius vallás törvényes volta, csak 1813-ban mondattak ki; tehát csaknem 300 évvel későbbben, mint Erdélyben. Azonban ez idő előtt már számos unitárius templomot, vagyis ugynevezett kápolnát építettek, csaknem minden műzülés nélkül.

A legelső unitárius imaház 1773-ban alapítatott Londonban Lindsey Theophilus által; ez ma is létezik, de csak kevés hallgatóval, minthogy a közellakó unitáriusok idő folytán a városnak más részeibe költöztek és építettek magoknak szép templomokat. A midőn először mentem az Essex utcza unitárius templomba, kellemesen voltam meglepetve, látva az ajtó előtt egy ércz-táblára felírva: „Első unitárius templom, alapítatott 1773-ban.“ E templom nevezetes gyűlő helye volt a vallási tekintetben szabadon gondolkozóknak